

ปัญหาสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560*

PROBLEMS WITH VOTING RIGHTS OF MONKS ACCORDING TO
THE CONSTITUTION OF THE KINGDOM OF THAILAND 2017เด่นคุณ ธรรมนิษฐ์ชุต^{1*}, วรเดช ภาวัตเวคิน², กิตติศักดิ์ หนูชัยแก้ว³, ชำนาญ ชาดิษฐ์⁴ และ อัษฎาวุธ วสนา⁵Denkhun Thummanitchayuth^{1*}, Voradesh Phavatvekin², Kittisak Noochaikaw³, Chamnan Chadit⁴ and Aussadawut Vasanata⁵¹คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกริก กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย¹Faculty of Law, Krirk University, Bangkok, Thailand²วิทยาลัยกฎหมายและการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ศรีสะเกษ ประเทศไทย²College of Law and Government, Sisaket Rajabhat University, Sisaket, Thailand³คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย³Faculty of Law, Dhurakij Pundit University, Bangkok, Thailand⁴บริษัทสำนักกฎหมายชำนาญ ชาดิษฐ์ จำกัด กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย⁴Chamnan Chadit Law Office, Bangkok, Thailand⁵คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ขอนแก่น ประเทศไทย⁵Faculty of Law, Khon Kaen University, Khon Kaen, Thailand

*Corresponding author E-mail: denkhun.thummanitchayuth@gmail.com

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาปัญหาสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ 2) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ ในต่างประเทศ 3) เพื่อวิเคราะห์สิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และผู้วิจัยใช้แนวคิดทฤษฎีเปรียบเทียบ กับข้อเท็จจริงและสภาพสังคมวิทยาของไทยเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผลการวิจัย พบว่า 1) สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ จะต้องเป็นกลางทางการเมืองทำหน้าที่โดยแนะนำหลักธรรมให้นักการเมืองนำไปใช้ในการปฏิบัติหน้าที่ 2) สิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ในประเทศศรีลังกาและประเทศกัมพูชากำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ ซึ่งสอดคล้อง กับบริบทความเป็นมาทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของทั้งสองประเทศ แต่สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ยกเว้นสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองที่พระสงฆ์เป็นผู้นำทางสังคม และการเมืองมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน 3) สิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ไทยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) เมื่อพิจารณาสถานการณ์ของสังคมไทยในปัจจุบัน พระสงฆ์ควรที่จะได้รับการยกเว้นมิให้ ใช้สิทธิเลือกตั้ง แต่พระสงฆ์ควรมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมือง เพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างสุจริตธรรม และการแสดงความคิดเห็นนั้นจะต้องไม่สร้างเงื่อนไขนำไปสู่ความแตกแยกของคนในสังคม หรือในอนาคตหาก สังคมไทยมีเจตจำนงร่วมกันที่จะให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งเพื่อให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตยก็อาจทำได้ และผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาในทางวิชาการต่อไป คือ ศึกษาข้อดี ข้อเสีย ความเห็นของประชาชน ถ้าในอนาคต จะให้พระภิกษุมีสิทธิเลือกตั้งได้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

คำสำคัญ: พระภิกษุ, สิทธิเลือกตั้ง, รัฐธรรมนูญ

* Received May 22, 2024; Revised June 14, 2024; Accepted June 21, 2024

Abstract

This research studies the issue of monks' voting rights under the Constitution of the Kingdom of Thailand (B.E. 2560). The objectives are: 1) To study the political rights of monks, 2) To compare monks' voting rights in other countries, and 3) To analyze the voting rights of monks under the Constitution of the Kingdom of Thailand (B.E. 2560). This is a qualitative research that gathers information from relevant documents. The researcher uses comparative theoretical concepts against the facts and sociological context of Thailand to analyze the data. The research findings are as follows: 1) The political rights of monks require them to be politically neutral and to perform their duties by advising politicians on applying moral principles in their practices. 2) Monks in Sri Lanka and Cambodia have the right to vote, consistent with the historical political contexts of these countries. However, the Republic of the Union of Myanmar exempts monks from voting rights, which contrasts with its historical context where monks have been social and political leaders from the past to the present. 3) Considering the current situation in Thai society, monks should be exempt from voting rights under the Constitution of the Kingdom of Thailand (B.E. 2560). However, monks should have the freedom to express political opinions for the public good honestly and fairly, and such expressions must not lead to social division. In the future, if there is a collective will in Thai society for monks to have voting rights to align with democratic principles, it could be feasible. The researcher suggests further academic studies on the pros and cons and public opinions regarding the potential for monks to have voting rights under the Constitution of the Kingdom of Thailand in the future.

Keywords: Monk, Voting Rights, Constitution

บทนำ

ประเทศไทยปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สอดคล้องกับแนวคิดของรูสโซ (โกลิน พลกุล, 2529) เรื่องอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนทุกคนเพราะประชาชนทุกคนมีสิทธิเลือกผู้ปกครอง การแสดงออก ซึ่งอำนาจอธิปไตยรัฐจะต้องจัดให้มีการเลือกตั้งอย่างทั่วถึง เพราะถือว่าการเลือกตั้งเป็นสิทธิของประชาชนทุกคน มิใช่เป็นหน้าที่รัฐจึงไม่อาจจำกัดสิทธิได้ (โกลิน พลกุล, 2529) แต่มนุษย์จะมีสิทธิ (Right) ได้ก็ต่อเมื่อมีกฎหมายให้การรับรองหรือคุ้มครอง กล่าวคือ สิทธิตามความหมายทั่วไป เป็นอำนาจที่กฎหมายรับรองคุ้มครองให้แก่บุคคลในอันที่จะเรียกร้องให้แก่บุคคลอื่นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง สิทธิจึงก่อให้เกิดหน้าที่แก่บุคคลอื่นด้วย หรือสิทธิตามรัฐธรรมนูญ เป็นสิทธิตามกฎหมายมหาชน (das subjective oeffentlicherecht) หมายถึง อำนาจตามรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดได้บัญญัติให้การรับรองคุ้มครองแก่ปัจเจกบุคคลดังกล่าวไว้ (บรรเจิด สิงคะนติ, 2547)

ปัจจุบันรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) มาตรา 96 ได้กำหนดให้พระภิกษุ สามเณร นักพรต หรือนักบวช เป็นบุคคลผู้มีลักษณะต้องห้ามมิให้ใช้สิทธิเลือกตั้ง โดยให้เหตุผลว่าการใช้สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์มีลักษณะเป็นการแนะนำสั่งสอนธรรมเกี่ยวกับการเมือง หรือเสนอแนะให้นักการเมืองมีคุณธรรม ซึ่งพระสงฆ์จะต้องตั้งอยู่ในธรรมมีความเป็นกลาง แสดงธรรมโดยมุ่งประโยชน์ส่วนรวม มิใช่มุ่งให้เกิดประโยชน์ส่วนตัวแก่กลุ่มบุคคลหรือฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และพระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปก้าวก่ายในกิจการภายในของบ้านเมือง (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต), 2531) โดยต้องเกื้อกูลแก่อาณาจักรเท่าที่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย หรือการเมืองเป็นเรื่องการแสวงหาอำนาจเพื่อปกป้องประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม พระสงฆ์ไม่ใช่กลุ่มผลประโยชน์จึงไม่ควรเกี่ยวข้อง

กับการแสวงหาอำนาจทั้งทางตรงและโดยอ้อม พระสงฆ์ควรทำหน้าที่ตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนักรบเมือง ให้ประพฤติธรรม และจะต้องไม่เป็นหัวคะแนนหาเสียงให้นักการเมือง (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2538) และพระสงฆ์จะต้องไม่เป็นกลุ่มทางการเมืองที่เข้าไปแก้ไขปัญหาทางการเมืองในลักษณะที่เป็นรูปธรรม ควรมียุทธศาสตร์เพียงแค่นำให้คำปรึกษาให้นักการเมืองยึดหลักธรรมเป็นหลักเท่านั้น (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2535) เมื่อพิจารณาข้อเท็จจริงในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์เข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองโดยการแนะนำให้รัฐที่ปกครองโดยพระราชาต้องยึดมั่นในทศพิธราชธรรม 10 ประการ, จักรวรรดิวัตร 5 ประการ, ราชสังคัตถุ 4 ประการ, อคติ 4 ส่วนรัฐใดที่ปกครองระบบสามัคคีธรรมทรงแนะนำให้ยึดมั่นในหลัก อปรีหานิยธรรม 7 ประการ (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2535) หรือเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเข้าไปมีบทบาททางการเมือง เช่น พระองค์เข้าไปเป็นคณलगช่วยไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างรัฐ กรณีสงครามแย่งน้ำระหว่างแคว้นสาकยะและแคว้นโกคิยะ หรือพระองค์เข้าไปมีบทบาทยับยั้งการทำสงคราม กรณีที่พระเจ้าวิชทุภะอาฆาตพยาบาทต้องการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวสาकยะ (พระมหาวันชัย (ผลเจริญ), 2543) เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาปัญหาสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ไทย ซึ่งกว่า 80 ปี มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 20 ฉบับ ยังไม่ปรากฏว่ามีการบัญญัติให้สิทธิพระสงฆ์เลือกตั้งได้ และปัจจุบันรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) มาตรา 96 ยังได้กำหนดให้พระภิกษุ สามเณร นักพรต หรือนักบวช เป็นบุคคลผู้มีลักษณะต้องห้ามมิให้ใช้สิทธิเลือกตั้ง แต่ก็มีประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทเหมือนกับไทยกลับให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ เช่น รัฐธรรมนูญของประเทศศรีลังกา มาตรา 88 และมาตรา 89 (The Constitution of the Democratic Socialist Republic of Sri Lanka) กำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ หรือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรกัมพูชา ฉบับ ค.ศ. 1993 (แก้ไขเพิ่มเติม ค.ศ. 2008) มาตรา 34 และมาตรา 45 (Cambodia's Constitution of 1993 with Amendments through 2008) ก็ยังได้กำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ เป็นต้น นอกจากนี้รัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐสหภาพเมียนมาร์ ค.ศ. 2008 ตามมาตรา 391 และมาตรา 392 ได้ยกเว้นสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้เหมือนกับประเทศไทย ผู้วิจัยจึงจะได้ทำการค้นคว้าและวิเคราะห์ในประเด็นปัญหาดังกล่าวนี้ เพื่อจะได้วางแนวทางและแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ของไทยให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ในต่างประเทศ
3. วิเคราะห์ สิทธิเลือกตั้งพระสงฆ์ไทยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560)

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยการศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง และผู้วิจัยใช้ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน (Supremacy of People) ตามแนวคิดของรูสโซ (Rousseau) วิเคราะห์เปรียบเทียบกับเนื้อหาที่รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) ประกอบกับบริบทของสังคมไทยมาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อที่จะได้ผลของการวิจัยอันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและเสนอแนะแนวทางการเกี่ยวกับการใช้สิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ในประเทศไทยต่อไป

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะสรุปตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย โดยมีประเด็นดังต่อไปนี้

1. สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ ผลการวิจัยพบว่า ประเทศที่มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองบุคคลใดจะมีสิทธิกระทำการหรือไม่กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งได้ จะต้องมีกฎหมายบัญญัติรับรองคุ้มครองในเรื่องดังกล่าวไว้ ซึ่งรัฐธรรมนูญเปรียบเสมือนเป็นกลไกในการวางโครงสร้างของบ้านเมืองทุกด้าน บ้านเมืองจะมั่นคงผาสุกได้ก็อยู่ที่รัฐธรรมนูญเป็นตัวกำหนดทิศทาง โดยเฉพาะในเรื่องของสิทธิ รัฐธรรมนูญจะกำหนดไว้อย่างชัดเจนตั้งแต่เรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานจนไปถึงเรื่องอื่น ๆ เช่น สิทธิในความเป็นอยู่ส่วนตัว สิทธิในการรักษาพยาบาล สิทธิที่จะได้รับการศึกษา สิทธิทางการเมืองหรือสิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น

ทั้งนี้ ปัญหาสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ ผลการวิจัย พบว่า รัฐธรรมนูญของประเทศไทยได้จำกัดสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้ เพราะการบัญญัติรัฐธรรมนูญดังกล่าวได้ยึดตามหลักการที่สำคัญโดยคำนึงถึงประโยชน์ของมหาชนหรือความผาสุกของบ้านเมือง ตลอดทั้งจะต้องไม่กระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน และไม่ละเมิดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลอื่น ประการสำคัญ คือ การกำหนดสิทธิเรื่องใดจะต้องไม่เป็นการทำลาย จารีต วัฒนธรรม ประเพณีของชนชาติที่สืบทอดและปฏิบัติกันมาแต่โบราณกาล มิเช่นนั้นจะเป็นการทำลายอารยธรรมหรือเผ่าพันธุ์ชนชาตินั้น ๆ ให้สาบสูญสิ้นไปได้โดยปริยาย

ดังนั้น ประโยชน์จากการวิจัยเกี่ยวกับประเด็นสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ในครั้งนี้ คือ ได้ทราบถึงเหตุผลของประเทศไทยที่ได้บัญญัติมาตรา 96 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) โดยยกเว้นสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้ ก็เพื่อคำนึงถึงประโยชน์สาธารณะและความสงบเรียบร้อยของสังคม ตลอดทั้งเป็นการรักษาไว้ซึ่งจารีต วัฒนธรรม ประเพณี และมรดกธรรมของพระสงฆ์ในสังคมไทยที่ดั่งามอันมีมาแต่โบราณกาลให้คงไว้

ผู้วิจัยเห็นว่า บริบทของสังคมไทยกับสังคมตะวันตกมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ทุกวันนี้หากมีการถกเถียงกันเรื่อง “สิทธิ” ก็จะมีการยกเอาแนวคิด ทฤษฎีของตะวันตกนำมาเป็นหลักในการอภิปรายหรือโต้แย้งกันจนลืมคำนึงไปว่า แนวคิดเหล่านั้นแม้จะมีการลองผิด ลองถูกจนนำมาเป็นหลักให้กับสังคมได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน แต่แนวคิดเหล่านั้นถูกคิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาในแผ่นดินของตะวันตก หากจะนำทฤษฎีหรือหลักการใดที่ถูกคิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาบนพื้นแผ่นดินของตะวันตกแล้วนำมาใช้กับสังคมไทยก็ต้องควรคำนึงถึงบริบทของสังคมไทยที่มีความแตกต่างกับตะวันตกไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ทางการเมือง การปกครอง ความเป็นมาของชนชาติ ศาสนา วัฒนธรรม จารีต ประเพณี ความเชื่อหรืออุดมคติของคนในสังคม หากมีเช่นนั้นจากที่คิดว่าแนวคิดของตะวันตกจะสามารถแก้ไขปัญหาของสังคมได้ แต่กลับจะเป็นตัวสร้างปัญหาให้กับสังคมไทยยุ่งเหยิงมากกว่าเดิมก็ได้

ทั้งนี้ หากได้ศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของสังคมยุโรปยุคก่อนที่แนวคิดของรุสโซจะปรากฏขึ้นในยุคนั้นประชาชนไม่มีสิทธิมีเสียงทางการเมืองอำนาจการปกครองผูกขาดอยู่ที่คนเดียวหรือกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้ปกครองเท่านั้น รุสโซ จึงได้พยายามคิดค้นทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีสิทธิทางการเมือง มีอำนาจเลือกผู้ปกครองของตนเองได้ ทฤษฎีอำนาจอธิปไตยจึงกำเนิดขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมการเมืองในขณะนั้น ดังนั้น ตามหลักการแล้วสิทธิทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย คือ การให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงเพื่อเลือกผู้ปกครองของตน เพราะอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนตามทฤษฎีอำนาจอธิปไตยของรุสโซ ประชาชนจึงแสดงออกผ่านทาง การไปใช้สิทธิเลือกตั้ง ผู้วิจัยเห็นว่าแม้ตามหลักการแล้วรัฐจะจำกัดสิทธิเลือกตั้งของประชาชนไม่ได้ แต่ถ้าหากมีเหตุจำเป็นรัฐก็ย่อมมีข้อยกเว้นที่จะใช้อำนาจจำกัดสิทธิการเลือกตั้งของคนบางจำพวกได้ ดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา 96 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) ที่ได้จำกัดสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้

เพื่อให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทย และเป็นการรักษาสถานะของพระสงฆ์ไทยในเชิงอุดมคติ อันถือว่าเป็นมรดกธรรมอันล้ำค่าของชาติไทยที่มีมาแต่โบราณกาล

อย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นการศึกษาสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ จะศึกษาแต่เพียงสิทธิทางการเมืองตามบริบทของสังคมตะวันตกอย่างเดียวไม่ได้ เพราะจะต้องศึกษาถึงสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางรากฐานคิดไว้ โดยจะวิเคราะห์ผ่านเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลที่พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทหรือเกี่ยวข้องกับการเมือง จึงเห็นได้ว่าบทบาททางการเมืองของพระองค์ที่ได้ทำเป็นแบบอย่างไว้ตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เป็นไปในลักษณะเพื่อให้ยุติความขัดแย้งของสมาชิกในสังคม หรือให้แต่ละรัฐมีความสามัคคีปรองดอง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความสงบสุขต่อบ้านเมือง ดังนั้น สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ที่พระพุทธองค์วางแนวทางไว้จะมีลักษณะเป็นการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ หรือเป็นบุคคลที่สมาชิกในสังคมให้การยอมรับและเคารพนับถือ ด้วยการสอนหลักธรรมให้ผู้ปกครองรัฐ นักการเมือง หรือสมาชิกในสังคมนำไปปฏิบัติ ตลอดทั้งคอยทำหน้าที่ชี้ธรรม ชี้ทางสว่างให้สติปัญญาแก่สังคม เช่น ในอดีตพระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อนทปญโญ) หรือหลวงปู่พุทธทาส และปัจจุบันสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) ซึ่งเป็นบุคคลที่สังคมให้การยอมรับและนับถือท่านก็ได้ทำหน้าที่ด้วยการสอนหลักธรรมให้นักการเมืองนำไปปฏิบัติ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่า ลักษณะการใช้สิทธิของพระสงฆ์ดังกล่าวนี้จึงตรงข้ามกับการไปใช้สิทธิเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยของสังคมปัจจุบัน

2. เปรียบเทียบสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไทยกับต่างประเทศ ซึ่งจะสรุปผลการวิจัยมีประเด็น ที่สำคัญดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ทฤษฎีอำนาจอธิปไตย กล่าวคือ รูสโซ (Rousseau) ได้อธิบายว่าอำนาจอธิปไตยที่แท้จริงเป็นของประชาชน การเลือกตั้งเป็นสิทธิของประชาชนทุกคนที่รัฐมีอำนาจจำกัดสิทธิการเลือกตั้งได้ ซึ่งประเทศศรีลังกาและประเทศกัมพูชาเป็นไปตามแนวคิดของรูสโซ เพราะกฎหมายได้กำหนดให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิเลือกตั้งได้ พระสงฆ์แม้จะมีสถานะเป็นนักบวชแต่มีสิทธิเลือกตั้งได้เหมือนประชาชนปกติ โดยมีความแตกต่างกับประเทศไทยและเมียนมาร์ที่จำกัดสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้ในรัฐธรรมนูญ

แม้ว่าพระสงฆ์ประเทศศรีลังกาและประเทศกัมพูชาจะมีสิทธิเลือกตั้งได้เหมือนกัน แต่หากพิจารณาในรายละเอียดอื่น ๆ ก็จะมีพบความแตกต่างกันค่อนข้างมาก กล่าวคือ พระสงฆ์ประเทศกัมพูชากฎหมายกำหนดให้สิทธิเลือกตั้งได้เท่านั้น ซึ่งจะแตกต่างจากพระสงฆ์ประเทศศรีลังกาที่กฎหมายนอกจากจะกำหนดให้มีสิทธิเลือกตั้งได้แล้ว ยังมีสิทธิตั้งพรรคการเมือง และดำรงตำแหน่งทางการเมืองอื่น ๆ จนไปถึงตำแหน่งประธานาธิบดี

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตในส่วนของรัฐธรรมนูญและกฎหมายสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์เกี่ยวกับการจำกัดสิทธิมิให้สมาชิกของคณะสงฆ์เลือกตั้งได้ เพราะเมียนมาร์มิได้จำกัดสิทธิเฉพาะนักบวชในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังจำกัดสิทธิไปถึงแม่ชี หรือนักบวชของศาสนาอื่นอีกด้วย คือ นักบวชในศาสนาคริสต์หรือศาสนาฮินดู และยังขยายการจำกัดสิทธิไปถึงบุคคลที่อยู่ใกล้ชิดนักบวชไม่ว่าจะเป็นบุคคลผู้อยู่ประจำหรือสังกัดในองค์กรหรือหน่วยงานของศาสนานั้น ๆ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจ เพราะเป็นการไม่เลือกปฏิบัติกับนักบวชของศาสนาใด ศาสนาหนึ่ง ซึ่งมีความแตกต่างไปจากรัฐธรรมนูญของประเทศไทยที่จำกัดสิทธิเลือกตั้งเพียงเฉพาะนักบวชในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่นักบวชในศาสนาอื่นมีสิทธิเลือกตั้งได้ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจึงมีข้อสังเกตว่าการที่รัฐธรรมนูญของไทยบัญญัติไว้เช่นนี้ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติกับศาสนาใด ศาสนาหนึ่ง หรือไม่ เพราะผู้วิจัยเห็นว่าหากจะมีการจำกัดสิทธิเลือกตั้งของนักบวชในศาสนาใดก็ควรที่จะจำกัดสิทธิเลือกตั้งของนักบวชศาสนาอื่นด้วยเหมือนดังเช่นที่รัฐธรรมนูญเมียนมาร์ได้กำหนดไว้ อย่างไรก็ตาม การจำกัดสิทธิหรือให้สิทธิเลือกตั้งกับพระสงฆ์ของประเทศศรีลังกา ประเทศกัมพูชา และสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ย่อมมีทั้งข้อดี และข้อเสีย กล่าวโดยสรุป มีดังนี้

ข้อดี ประเทศศรีลังกาที่ให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ คือ เป็นแนวปฏิบัติที่ได้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาทางการเมืองการปกครอง เพราะเดิมทีประเทศศรีลังกาตกเป็นอาณานิคมของต่างชาติพระพุทธศาสนา ก็ได้รับผลร้ายไปด้วย เพราะประเทศเจ้าอาณานิคมได้นำศาสนาอื่นเข้ามาแทนที่ของพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนตกเป็นพลเมืองชั้นสอง พระสงฆ์จึงได้ปรับตัวด้วยการเรียกร้องให้ตนเองมีสิทธิทางการเมืองเพื่อได้มาปกป้องพระศาสนา ส่วนประเทศกัมพูชาที่ได้กำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ ก็ถือว่าเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาเพราะในอดีตกัมพูชาก็ได้กำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้เหมือนอย่างเช่นในปัจจุบัน

นอกจากนี้แล้ว ข้อดีของการที่ให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ของประเทศศรีลังกาและประเทศกัมพูชาที่เหมือนกัน คือ เป็นการให้สิทธิประชาชนทุกคนที่เป็นพลเมืองมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน อีกทั้งยังได้สอดคล้องกับทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนและระบอบการปกครองประชาธิปไตยในปัจจุบัน

ข้อเสีย การให้สิทธิพระสงฆ์เลือกตั้งได้ ทั้งในส่วนของประเทศศรีลังกา และกัมพูชา มีลักษณะเหมือนกัน คือ เมื่อสถานะของพระสงฆ์เป็นนักบวช ผู้นำทางจิตวิญญาณของสังคม ก็ย่อมที่จะเข้ากับคนในสังคมได้ทุกกลุ่มการเมือง เมื่อพระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ก็จะให้พุทธศาสนิกชนหรือประชาชนกลุ่มที่ฝักใฝ่การเมืองคนละฝ่ายกับพระสงฆ์ก็อาจจะไม่เคารพ หรือศรัทธาในตัวพระสงฆ์ได้

สำหรับข้อดีของสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ที่จำกัดสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ คือ ทำให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณ โดยไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองเพื่อแบ่งฝักแบ่งฝ่ายตามแนวคิดของการเมืองแต่ละฝ่าย ส่วนข้อเสียนั้นไม่สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครอง เพราะพระสงฆ์ของสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์จะเป็นผู้นำเรียกร้อง ต่อสู้ทางการเมืองมาโดยตลอด อีกทั้งยังอยู่เบื้องหลังการสนับสนุนพรรคการเมือง หรือนักการเมืองที่สนับสนุนและส่งเสริมด้านพระพุทธศาสนาโดยตลอด

ประเด็นที่สอง บริบททางประวัติศาสตร์สังคม การเมือง กล่าวคือ บริบททางสังคมและการเมืองของกัมพูชา พระสงฆ์ไม่ว่าจะอยู่ในยุคที่ยังตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสหรือหลังได้รับเอกราชคืนแล้วจะขึ้นอยู่กับฝ่ายผู้มีอำนาจของบ้านเมืองว่าจะกำหนดให้มีสิทธิเลือกตั้งได้หรือไม่ หรือแต่ละยุคสมัยผู้มีอำนาจทางการเมืองในขณะนั้นจะบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญให้พระสงฆ์มีสถานะทางการเมืองอย่างไร

ส่วนประเทศศรีลังกา และสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์อยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมอังกฤษ เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์จะเห็นว่าบริบทตรงจุดนี้ คือ ตัวแปรสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์ได้กลายมาเป็นผู้นำทางการเมืองของสังคมศรีลังกา และเมียนมาร์ในปัจจุบัน เพราะการเป็นประเทศอยู่ใต้อาณานิคมจะต้องถูกประเทศเจ้าอาณานิคมปกครองและควบคุมทางการเมืองของประเทศนั้น ๆ โดยที่ไม่สามารถมีอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเองได้เลย เมื่อประเทศตกเป็นอาณานิคมแล้วพุทธศาสนิกชนรวมถึงพระสงฆ์ด้วย ก็จะถูกกลายมาเป็นพลเมืองชั้นสองของสังคม นอกจากนี้ด้านพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมต่าง ๆ ของตนก็จะถูกกลืนทำให้หายไปแล้วศาสนา วัฒนธรรมของประเทศเจ้าอาณานิคมจะเข้ามาแทนที่ซึ่งสิ่งที่เคยเกิดขึ้นกับศรีลังกาและเมียนมาร์ในอดีต คือ การที่รัฐบาลอังกฤษให้สิทธิในอาชีพ และการศึกษาแก่กลุ่มคนที่หันมานับถือคริสต์ศาสนา ซึ่งให้กลุ่มคนที่นับถือพระพุทธศาสนาจำนวนมากหันมาเปลี่ยนศาสนาเพื่อความอยู่รอดในทางอาชีพ การศึกษา และการยอมรับของกลุ่มคนชั้นสูงในสังคมสมัยนั้น ข้อเท็จจริงที่กล่าวมานั้น จึงเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์และประชาชนส่วนมากของประเทศที่เป็นพุทธศาสนิกชนได้เห็นวิกฤติที่ส่งผลต่อความมั่นคงและความอยู่รอดของพระพุทธศาสนา

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ในศรีลังกากับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์พระสงฆ์นอกจากจะทำหน้าที่เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณแล้ว เมื่อพระพุทธศาสนาและคนกลุ่มใหญ่ของสังคมได้รับปัญหาหรือผลกระทบจากเหตุที่บ้านเมืองตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ พระสงฆ์ก็ได้ลุกฮือขึ้นมาเป็นผู้นำทางสังคมและการเมือง ในการต่อสู้เรียกร้องเอกราชคืนจากอังกฤษ จากบทบาทของพระสงฆ์ตรงจุดนี้ได้พัฒนาการมาตามลำดับจนทำให้พระสงฆ์ได้มีสิทธิทางการเมือง สิทธิเลือกตั้งได้อย่างที่เห็นใจปัจจุบัน

ผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตประการสำคัญว่า เพราะเหตุใดทำไมสังคมศรีลังกาและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ในปัจจุบันถึงยอมรับได้ในบทบาทของพระสงฆ์กับสิทธิทางการเมือง หรือสิทธิเลือกตั้ง ผู้วิจัยเห็นว่าด้วยเหตุที่พระสงฆ์กับประชาชนอยู่เคียงบ่าเคียงไหล่ ร่วมต่อสู้ทางการเมืองมาด้วยกันตลอดตั้งแต่ประเทศตกเป็นอาณานิคมจนได้รับเอกราช ซึ่งได้ผ่านช่วงเวลาความทุกข์ยากลำบาก ร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกัน โดยเฉพาะเคยถูกจำกัดสิทธิ ถูกกดขี่ข่มเหงอยู่ในสภาวะการกดขี่เดียวกันมาก่อน จึงเข้าใจหัวใจของคนที่ถูกจำกัดสิทธิ ซึ่งจะมีความแตกต่างไปจากบริบททางสังคมการเมืองของไทยที่พระสงฆ์กับประชาชนไม่เคยมีประสบการณ์ร่วมกันเหมือนอย่างกับศรีลังกาและเมียนมาร์ แม้ว่าในปัจจุบันนี้พระสงฆ์เมียนมาร์จะถูกจำกัดสิทธิเลือกตั้ง แต่พระสงฆ์เมียนมาร์มีเสรีภาพในการทางการเมือง เช่น เป็นผู้นำร่วมกับประชาชนเรียกร้องประชาธิปไตย แสดงความคิดเห็นทางการเมือง เป็นต้น ซึ่งจะแตกต่างไปจากพระสงฆ์ไทยทั้งถูกจำกัดสิทธิการเลือกตั้งและไม่มีเสรีภาพทางการเมืองอย่างสิ้นเชิง

ประเด็นที่สาม ข้อดีข้อและข้อเสีย บทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของหมู่บ้าน ชุมชน และสังคม หรือองค์กรสงฆ์เสมือนเป็นสัญลักษณ์ความดีงามของชาติที่คนให้ความเคารพนับถือ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนากับศรีลังกา สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ กัมพูชา และไทย ได้อยู่คู่กับสังคมมาช้านาน เมื่อพระสงฆ์ได้มีสิทธิเลือกตั้ง ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ก็ย่อมมีทั้งผลดีและข้อเสียซึ่งเป็นผลกระทบตามมาอย่างปฏิเสธไม่ได้ ดังเช่นกรณีศึกษาที่เกิดขึ้นกับศรีลังกา

ข้อเสีย เมื่อพระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง หรือเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองก็ย่อมมีกลุ่มการเมืองฝั่งตรงข้ามไม่เห็นด้วยกับแนวคิดทางการเมืองของพระสงฆ์ ซึ่งพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส ได้ศึกษางานวิจัยเรื่องแนวโน้มบทบาทพระสงฆ์กับการเมืองไทยในสองทศวรรษหน้า พบว่า เมื่อพระสงฆ์ได้เข้าไปยุ่งกับการเมืองแล้วได้มีเหตุการณ์การโต้เถียงถึงขั้นเกิดเหตุรุนแรง อันนำไปสู่การทำร้ายพระสงฆ์ ทบตีพระสงฆ์ หรือนักการเมืองบางกลุ่มก็ไม่ได้ให้ความเคารพยำเกรงในตัวพระสงฆ์เหมือนดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในศรีลังกา

ข้อดี พระสงฆ์ได้เข้าไปทำหน้าที่โดยมีหน้าที่ต่อความถูกต้องและความไม่ชอบธรรมทางการเมืองมากกว่านักการเมืองทั่วไป และขณะทำหน้าที่ในสภาก็จะเป็นผู้คอยเตือนสติหรือคัดค้านความไม่ชอบธรรม เช่น คัดค้านกฎหมายที่ทำลายศีลธรรมหรือทำลายวัฒนธรรม คัดค้านกฎหมายที่ทำลายสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ คัดค้านกฎหมายทำลายวิถีชีวิตที่สงบสุข เป็นต้น เพราะถือว่าท่านเป็นพุทธบุตรผู้ห่างไกลจากการโกงกิน และหลอกลวง มีบุคลิกน่าเคารพเชื่อถือมีการศึกษาตามยุคสมัย เป็นผู้ไม่ยอมก้มหัวให้อำนาจเงินตรา แต่มุ่งมั่นทำงานเพื่อประโยชน์ของมหาชนไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนหรือเรียกว่าพระนักการเมือง

ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่ว่าสังคมไหนก็ตามจะจำกัดสิทธิเลือกตั้งหรือให้สิทธิเลือกตั้งกับพระสงฆ์ก็ย่อมมีทั้งผลดีและผลกระทบตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อเรื่องของ “สิทธิ” เป็นสิ่งที่กฎหมายบัญญัติรับรองหรือคุ้มครองให้กระทำการหรืองดเว้นกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งรวมถึงการให้มีสิทธิเลือกตั้งได้ด้วย ดังนั้น สังคมใดจะกำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายที่เกี่ยวกับการเลือกตั้งเป็นการแสดงให้เห็นว่า สังคมนั้นก็พร้อมที่จะยอมรับกับบทบาทของพระสงฆ์กับการเลือกตั้ง การให้สิทธิพระสงฆ์เลือกตั้งได้จึงขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละสังคม ตลอดทั้งเจตจำนงของสังคมในเรื่องดังกล่าวนี้ต้องการแบบไหนเท่านั้นเอง

3. สิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) ผลการวิจัยพบว่า ประเด็นที่หนึ่ง การปกครองครองในยุคกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี เป็นการปกครองในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ใช้อำนาจบริหาร อำนาจตุลาการ อำนาจนิติบัญญัติ เมื่อพระสงฆ์ได้เข้าไปมีความสัมพันธ์หรือมีบทบาทกับพระมหากษัตริย์ ก็เสมือนได้เข้าไปเกี่ยวข้องและมีบทบาทกับรัฐในการทางการเมืองโดยปริยาย แต่ลักษณะการมีสิทธิทางการเมืองดังกล่าวนี้เป็นการเข้าไปในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณและวางตัวอยู่ในฐานะเป็นพระสงฆ์อยู่ในร่มผ้ากาสาวพัสตร์ที่คนในสังคมให้ความเคารพนับถือ กล่าวคือ เข้าไปมีบทบาทด้วยการแสดงธรรมว่า สิ่งไหนชอบธรรม ไม่ชอบธรรม หรือเตือนสติให้ปัญญาชี้ทางสว่างให้กับผู้ทำหน้าที่

เป็นผู้นำทางการเมือง เช่น ลักษณะการเข้าไปมีสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ในยุคกรุงสุโขทัยถึงกรุงธนบุรี โดยอาศัยสถานะของพระสงฆ์ที่สังคมให้ความเคารพนับถือเชื่อฟังแล้วใช้หลักพุทธธรรมเป็นกลไกในการชี้นำให้กับนักการเมือง หรือผู้นำของรัฐได้กระทำในสิ่งที่เป็นธรรมกับบ้านเมือง เช่น สมเด็จพระวันรัตน์ห้ามสมเด็จพระนเรศวรประหารชีวิตทหาร เป็นต้น

ผู้วิจัยยังมีข้อสังเกตว่า ในยุคนี้พระสงฆ์ไทยไม่มีสิทธิเลือกตั้งเหมือนศรีลังกาหรือกัมพูชา แต่มีเสรีภาพในทางการเมืองอย่างเห็นได้ชัดไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกด้วยการเข้าไปให้ความเห็นในทางการเมืองกับรัฐผ่านทางพระมหากษัตริย์ หรือบางครั้งถึงขนาดรัฐจะกระทำการใดไม่ถูกต้อง พระสงฆ์ก็สามารถเข้าไปยับยั้งการกระทำดังกล่าวได้ ซึ่งสอดคล้องกับพระสงฆ์ของเมียนมาร์ในปัจจุบันที่แม้จะไม่มีสิทธิเลือกตั้ง แต่ก็มีเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมืองได้โดยชอบ

ประเด็นที่สอง มีข้อสังเกตกับเหตุการณ์ของพระเจ้าฝางที่ได้ตั้งตนเป็นผู้นำทางการเมือง เมื่อพิจารณาจากบริบทสังคม จะพบว่า เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาให้กับเมียนมาร์บ้านเมืองแตกแยก วุ่นวาย ไร้สาระสหาย ขาดผู้นำ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า พระเจ้าฝางในฐานะที่เป็นพระสงฆ์ประกอบกับดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆราช เมืองสวางคบุรี ย่อมมีบารมีมากพอสมควร จึงตั้งเป็นชุมนุมขึ้นมาเพื่อให้ประชาชนคนไทยในขณะนั้นได้มีที่พึ่งพิง หรือมีที่พักพิงอยู่อาศัย อาหารการกิน ตลอดจนความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน

ผู้วิจัยเห็นว่า การตั้งตนเป็นผู้นำของชุมนุม หรือตั้งตนเป็นเจ้าปกครองหัวเมืองเหนือ แม้ว่าจะเป็นการเข้าไปเป็นผู้นำทางการเมืองก็ตาม ซึ่งการกระทำของพระเจ้าฝางไม่ใช่เป็นเรื่องของพระสงฆ์โดยทั่วไป โดยเป็นการกระทำในลักษณะที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับบทบาททางการเมืองของพระสงฆ์โดยทั่วไปในสังคมไทย เพราะกรณีเหตุการณ์ของพระเจ้าฝางเป็นวิถีที่ย้อนแย้งกับแนวปฏิบัติอันดีงามของพระสงฆ์ไทยที่วางตนอยู่เหนือการเมือง พระสงฆ์จะไม่เข้าไปเป็นผู้นำของรัฐ ทำหน้าที่แต่เพียงให้สติ ให้ธรรมกับผู้นำรัฐในเวลาเกิดปัญหา การดำเนินการหรือฝ่าฝืนทางการเมืองของพระเจ้าฝางจึงเป็นเรื่องเฉพาะตัวหรือเฉพาะกลุ่มพระสงฆ์ของพระเจ้าฝางเท่านั้น ซึ่งไม่ได้เป็นกรณีที่พระสงฆ์เข้าไปมีสิทธิทางการเมืองที่สังคมกำหนดขึ้นมาให้มีสิทธิได้โดยชอบ

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า กรณีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้หากพระเจ้าฝางมิได้เข้าไปเป็นผู้นำทางการเมือง ในขณะนั้นก็จะไม่มีที่พึ่งอาศัย อันส่งผลทำให้ประชาชนตกอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบาก และจะต้องอยู่ในสถานการณ์ที่อันตรายเพราะอาจถูกทหารของเมียนมาร์จับไปเป็นเชลยศึกก็ได้

ทั้งนี้ เมื่อเข้าสู่ยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ผลการวิจัยพบว่า โดยเฉพาะในช่วงที่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ในปี พ.ศ. 2475 มีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดและเป็นกฎหมายที่จัดระเบียบหรือวางรูปแบบการปกครองของประเทศ ตลอดจนทั้งกำหนดสิทธิทางการเมืองต่าง ๆ รวมถึงผู้มีสิทธิเลือกตั้งหรือไม่มีสิทธิเลือกตั้งไว้ด้วย ซึ่งนับตั้งแต่ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญฉบับแรกมาจนถึงรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันยังไม่เคยมีการบัญญัติให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ ผู้วิจัยมีประเด็นวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ปัจจุบันประเทศไทยปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข กฎหมายรัฐธรรมนูญจะต้องบัญญัติให้ประชาชนทุกคนมีสิทธิเลือกตั้งได้ตามทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน ผู้วิจัยเห็นว่า ทฤษฎีทางกฎหมายดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในบริบทของแผ่นดินตะวันตกที่มีอิทธิพลไปทั่วโลก ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความมุ่งหมายเพื่อคุ้มครองประโยชน์สาธารณะตลอดทั้งมุ่งคุ้มครองประโยชน์ของปัจเจกชนรากฐานดังกล่าวถือว่าเป็นคุณูปการของระบบคิดตะวันตกแต่ยังไม่ใช่ว่าคำตอบทั้งหมด เพราะขอบเขตของระบบกฎหมายจะต้องมีความสัมพันธ์กับบริบทในทางสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติ ถ้าจะลอกเลียนแบบแนวคิดของตะวันตก โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างด้านสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทย ย่อมเป็นจุดเริ่มต้นของความล้มเหลว แต่ควรที่จะนำระบบคิดตะวันตกมาเป็นกรอบคิดพื้นฐาน แล้วนำมาบูรณาการ

หรือปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ทางสังคมวิทยาและความเป็นมาของชาติไทย โดยมีเป้าหมายเพื่อคุ้มครองประโยชน์สาธารณะและประโยชน์ของปัจเจกชน และความสงบสุขของสังคมโดยรวม

อย่างไรก็ตาม การจำกัดสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์มีความสอดคล้องกับด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทย แต่ถ้าสังคมไทยเห็นว่าพระสงฆ์ก็มีสถานะเป็นพลเมืองตามรัฐธรรมนูญทุกประการ และคำนึงถึงสิทธิของประชาชนทุกคนให้มีความเสมอภาค ไม่เอาเหตุผลสถานะของความเป็นนักบวชมาพิจารณาประกอบ โดยสังคมไทยมีเจตจำนงร่วมกันว่าต้องการที่จะให้พระสงฆ์ ซึ่งเป็นพลเมืองมีสิทธิเลือกตั้งได้โดยชอบเพื่อให้สอดคล้องกับทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน หรือระบอบการปกครองของประเทศไทยที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตย ย่อมกระทำได้เช่นกัน

ผู้วิจัยเห็นว่า รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันของไทยได้นำทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนมาเป็นกรอบคิดและบูรณาการปรับใช้ให้สอดคล้องกับทางด้านสังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย โดยได้กำหนดให้ประชาชนมีสิทธิเลือกตั้ง แต่ได้ยกเว้นสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ เพื่อให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทย และการจำกัดสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ดังกล่าวนั้น ยังเป็นไปตามหลักความพอสมควรแก่เหตุ (Uebermassverbot) เมื่อรัฐธรรมนูญได้บัญญัติให้จำกัดสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ซึ่งเป็นนักบวชในศาสนาพุทธ ก็ควรที่จะจำกัดสิทธิการเลือกตั้งของนักบวชหรือผู้นำทางศาสนาในศาสนาอื่น ๆ ด้วย เพื่อไม่ให้เป็นการเลือกปฏิบัติกับศาสนาใดศาสนาหนึ่งอย่างไม่เป็นธรรม ซึ่งจะสอดคล้องกับประเทศเมียนมาร์นอกจากจำกัดสิทธิการเลือกตั้งของนักบวชในศาสนาพุทธแล้วยังได้จำกัดสิทธิการเลือกตั้งของนักบวชศาสนาอื่น ๆ ด้วยเช่นเดียวกัน

ประเด็นที่สอง การจำกัดสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้ในรัฐธรรมนูญ เมื่อได้ศึกษาจากความเห็นของพระสงฆ์ที่เป็นนักปราชญ์ ราชบัณฑิต ได้สอดคล้องกับหลักการตามมาตรา 96 (1) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 เพราะสภาพการณ์สังคมไทยในปัจจุบันยังไม่ควรที่จะให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ ข้อดีของการให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งมีเพียงอย่างเดียวคือ เป็นไปตามทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนตามแนวคิดของตะวันตก ส่วนข้อเสียที่จะส่งผลกระทบตามมา เช่น พระสงฆ์ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่สังคมให้ความเคารพนับถือสิ่งเหล่านี้ก็จะถูกทำลายไปเหมือนที่เคยเกิดขึ้นในศรีลังกาแล้ว หรือพระสงฆ์และวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ถ้าพระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ เจ้าอาวาสจะกลายเป็นหัวคะแนน อันเป็นเหตุทำให้สร้างความแตกแยกในชุมชน ทำลายความสงบสุขของสังคม ไม่มีความสามัคคี เพราะฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดทางการเมืองของพระสงฆ์ก็จะปฏิเสธวัดไปโดยปริยาย เป็นต้น

ประเด็นที่สาม ผู้วิจัยเห็นว่า แม้พระสงฆ์ถูกจำกัดสิทธิเลือกตั้งตามที่รัฐธรรมนูญบัญญัติไว้ แต่ควรให้พระสงฆ์มีเสรีภาพในการเมืองด้วยการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองอย่างเป็นกลาง โดยการเสนอแนะหรือแสดงธรรมเพื่อให้นักการเมืองหรือผู้ปกครองตั้งตนอยู่บนฐานที่ทำการเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก เหมือนดังเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาลที่พระพุทธองค์ได้ทำไว้เป็นแบบอย่าง หรือในอดีตที่บูรพาจารย์ได้ปฏิบัติเป็นแนวทางไว้ดีงามแล้ว

ผู้วิจัยเห็นว่า ตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ยังไม่ปรากฏว่ามีบทบัญญัติใด ที่ห้ามพระภิกษุแสดงความคิดเห็นทางการเมืองไว้ นั่นหมายความว่า พระสงฆ์ย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้ มีแต่เพียงมหาเถรสมาคม องค์การปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 เท่านั้นที่ได้มีคำสั่งมหาเถรสมาคม “เรื่อง ห้ามพระภิกษุสามเณรเกี่ยวข้องกับการเมือง พ.ศ. 2538” ทำให้พระสงฆ์ไม่สามารถทำหน้าที่เหมือนกับพระพุทธองค์หรือบูรพาจารย์ในอดีตที่มีความชอบธรรมในการพูดแสดงออกทางการเมืองได้อย่างองอาจและสง่างามเป็นเสาหลักให้กับสังคมได้ยั้งในช่วงเวลาที่สังคมเกิดปัญหาและวิกฤตทางการเมืองต่าง ๆ จะเห็นว่าพระสงฆ์ควรที่จะมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองได้ แต่ต้องเป็นการแสดงความคิดเห็น

ในทางการเมืองโดยสุจริตธรรม คำนึงถึงประโยชน์สาธารณะเป็นที่ตั้ง และจะต้องเป็นการแสดงความคิดเห็นที่ไม่เป็นการสร้างความแตกแยกในสังคม

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย โดยมีประเด็นในการอภิปรายผล ดังนี้

1. สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ จะยึดถือตามแนวคิด ทฤษฎี ของฝั่งตะวันตกเพียงอย่างเดียวไม่ได้ แต่ควรนำมาบูรณาการให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย (บรรเจิด สิงคะเนติ, 2563) โดยอยู่บนพื้นฐานที่พระพุทธเจ้าทรงได้ปฏิบัติเป็นแนวทางไว้ประกอบกับสภาพสังคมวิทยาของไทยมาวิเคราะห์ด้วย สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ไทยจึงมีลักษณะวางตัวเป็นกลางทางการเมือง สอนหลักธรรมให้กับนักการเมืองผู้ปกครองรัฐตลอดทั้งคอยเตือนสติชี้ทางธรรมให้กับสังคมเมื่อเกิดวิกฤตทางการเมือง จะเห็นได้ว่าสิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์จึงตรงข้ามกับการไปใช้สิทธิเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งไม่สอดคล้องกับ วชิรา นาวาศรีพร ได้อธิบายโดยให้ยึดตามหลักแนวคิด ทฤษฎีของตะวันตกไว้ว่า พระสงฆ์ควรมีสิทธิเลือกตั้งได้ เพราะเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมืองและการจำกัดสิทธิดังกล่าวยังเป็นการขัดต่อหลักเกณฑ์พื้นฐานในการเลือกตั้งของรัฐเสรีประชาธิปไตย (วชิรา นาวาศรีพร, 2560)

2. เปรียบเทียบสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไทยกับต่างประเทศ กล่าวคือ ไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ กฎหมายได้บัญญัติให้พระสงฆ์เป็นบุคคลที่ไม่มีสิทธิเลือกตั้ง แต่ศรีลังกาและกัมพูชากฎหมายได้กำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ เมื่อได้ศึกษาด้านสังคมวิทยาโดยเฉพาะประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองและพระพุทธศาสนาของศรีลังกา กัมพูชา และไทย จะเห็นว่ามีความบริบท ด้านประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง โดยเฉพาะประเทศศรีลังกาและประเทศกัมพูชา เคยเป็นอาณานิคมของต่างชาติ และทำให้สถานการณ์ของพระพุทธศาสนาต้องได้รับผลกระทบอย่างยิ่ง จึงทำให้พระสงฆ์ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้สิทธิทางการเมืองเพื่อที่จะมาปกป้องพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะมีความแตกต่างทางด้าน วัฒนธรรม จารีตประเพณี และความเชื่ออุดมคติของคนในสังคมที่มีต่อพระสงฆ์ จึงไม่ควรนำกฎหมายของประเทศดังกล่าวมาปรับใช้กับประเทศไทยได้ ซึ่งไม่สอดคล้องกับ ประวิณ พันธุ์พัฒน์ โดยอธิบายไว้ว่า ประเทศไทยควรนำหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และกฎหมายของศรีลังกาและกัมพูชาเป็นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเพื่อให้พระสงฆ์มีสิทธิไปเลือกตั้งได้ (ประวิณ พันธุ์พัฒน์, 2559)

3. สิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) กล่าวคือ อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนทุกคนรวมถึงพระสงฆ์ด้วยที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับนี้ ซึ่งทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนมีฐานคิดมาจากแผ่นดินของตะวันตก แต่ทำให้คำตอบทั้งหมดของประเทศไทย เพราะสังคมตะวันตกกับสังคมไทยมีบริบทที่มีความแตกต่างกัน หากจะนำแนวคิดของฝั่งตะวันตกมาปรับใช้จะต้องคำนึงถึงจารีต วัฒนธรรม ประเพณี หรืออารยธรรมของชนชาติไทยเป็นประการสำคัญด้วย (บรรเจิด สิงคะเนติ, 2563) รัฐธรรมนูญของไทยจึงได้บัญญัติยกเว้นสิทธิการเลือกตั้งของพระสงฆ์ไว้ก็เพื่อให้สอดคล้องกับสังคมวิทยาของประเทศไทย อย่างไรก็ตามพระสงฆ์ควรได้รับเสรีภาพในการแสดงออกหรือเสนอแนะทางการเมืองเพื่อรักษาไว้ซึ่งความถูกต้องเที่ยงธรรมและประโยชน์สาธารณะ ซึ่งได้สอดคล้องกับ พระมหาหรรษา (ธมฺมหาโส) มีข้อเสนอแนะไว้ว่า พุทธศาสนิกชนควรที่จะเปิดใจในกรณีที่พระสงฆ์แสดงความคิดเห็น เสนอแนะเกี่ยวกับการเมือง เช่น การนำเหล่าเข้าตลาดหุ้น เปิดบ่อนกาสิโนและห่วยเถื่อนเสรี เป็นต้น เพราะประเด็นเหล่านี้สอดคล้องกับมาตรฐานทางจริยธรรมของสังคมไทยซึ่งพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้นำหรือเครื่องหมายทางด้านจริยธรรมจึงจำเป็นต้องออกมาเสนอความเห็นดังกล่าว (พระมหาหรรษา (ธมฺมหาโส), 2557)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเรื่องปัญหาสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 โดยสรุปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้ 1) สิทธิทางการเมืองของพระสงฆ์ มีลักษณะจะต้องวางตัวเป็นกลางทางการเมือง คอยทำหน้าที่เป็นผู้นำทางด้านจิตวิญญาณด้วยการแนะนำให้นักการเมืองยึดมั่นในความถูกต้องทำเพื่อประชาชน และคำนึงถึงประโยชน์และความผาสุกของประชาชนเป็นสำคัญ 2) เปรียบเทียบสิทธิเลือกตั้งของพระสงฆ์ในประเทศศรีลังกาและประเทศกัมพูชาได้กำหนดให้พระสงฆ์มีสิทธิเลือกตั้งได้ ซึ่งก็ได้สอดคล้องกับบริบทความเป็นมาทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของทั้งสองประเทศ ส่วนสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ แม้ว่าในทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง หรือในสังคมปัจจุบันพระสงฆ์จะเป็นนำขับเคลื่อนทางสังคมและการเมือง หรือคอยออกมาเคลื่อนไหวสนับสนุนนักการเมืองที่ให้ความสำคัญพระพุทธศาสนา แต่พระสงฆ์ก็ยังถูกจำกัดสิทธิการเลือกตั้งเหมือนกับพระสงฆ์ในประเทศไทย 3) วิเคราะห์สิทธิเลือกตั้งพระสงฆ์ไทยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พุทธศักราช 2560) ที่ได้บัญญัติห้ามให้พระภิกษุ สามเณรในบวรพระพุทธศาสนาสามารถใช้สิทธิเลือกตั้งได้ ซึ่งถือว่าขัดต่อหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย จึงสรุปผลการศึกษาได้ว่า พระภิกษุ สามเณรของประเทศไทยในปัจจุบัน แม้ตามหลักการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ประกอบกับเมื่อพิจารณาถึงเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แล้วพบว่า พระสงฆ์ก็ยังคงมีสถานะเป็นพลเมืองที่ได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งสามารถใช้อำนาจอธิปไตยของตนเองผ่านการเลือกตั้งได้โดยชอบธรรม แต่เมื่อได้ศึกษาสถานะของพระภิกษุ สามเณรตามสภาพสังคมวิทยาหรือจารีตอันดีงามของสังคมไทยที่มีมาแต่โบราณกาล จึงพบว่า ในสภาพการณ์ของสังคมไทยปัจจุบันพระภิกษุ สามเณร ควรได้รับการยกเว้นมิให้ใช้สิทธิเลือกตั้งได้จนกว่าจะพ้นสถานะการเป็นนักบวชดังกล่าว แต่ยังคงมีสิทธิที่จะแสดงออกทางการเมือง หรือแสดงความคิดเห็นทางการเมืองเพื่อประโยชน์สาธารณะอย่างสุจริตธรรมได้โดยชอบ ในที่สุดแล้วหากสังคมไทยมีเจตจำนงร่วมกันที่จะให้สิทธิพระสงฆ์ไปใช้สิทธิเลือกตั้งได้เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย ก็อาจจะทำได้เช่นกัน และผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้ 1) สภาพการณ์ทางสังคมปัจจุบันประกอบกับจารีตของพระสงฆ์ไทยซึ่งเป็นที่เคารพสักการะจึงควรได้รับการยกเว้นสิทธิการเลือกตั้ง แต่ถ้าหากในอนาคตสภาพการณ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปก็อาจจะต้องมาทบทวนบทบัญญัติทางกฎหมาย เพื่อดำเนินการแก้ไขกฎหมายให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทยในอนาคตต่อไป 2) ให้แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา 96 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 96 โดยเสนอให้ตัดถ้อยคำในมาตรา 96 (1) และเสนอเพิ่มบทบัญญัติใหม่ในมาตรา 96 วรรคสอง ให้บัญญัติว่า “พระภิกษุ สามเณร นักพรต หรือนักบวช เป็นบุคคลที่ได้รับการยกเว้นมิให้ใช้สิทธิเลือกตั้ง แต่ยังมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองโดยสุจริตธรรมได้” นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังมีข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่มีความสนใจศึกษาค้นคว้าต่อไปเกี่ยวกับแนวทางการแสดงความคิดเห็นทางการเมืองโดยสุจริตธรรมของพระภิกษุ สามเณร หรือศึกษาข้อดี ข้อเสีย ตลอดจนความเห็นของประชาชน หากในอนาคตจะให้พระภิกษุสามเณรมีสิทธิเลือกตั้งได้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

เอกสารอ้างอิง

- บรรเจิด สิงคะนติ. (2547). หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพมหานคร: วิทยุชน.
- _____. (2563). แนวคิดรัฐธรรมนูญนิยม (Constitutionalism) กับการจัดโครงสร้างสถาบันการเมือง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลาคม.
- ประวีณ พันธุ์พิพัฒน์. (2559). ปัญหาสิทธิในการเลือกตั้งของพระสงฆ์. ใน วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายมหาชน. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

- พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตโต). (2531). กรณีสันติอโศก. กรุงเทพมหานคร: เปริยธรรม.
- _____. (2535). ธรรมานุชชีวิต. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวินัย (ผลเจริญ). (2543). บทบาททางการเมืองของพระสงฆ์. วารสารพุทธศาสนศึกษา, 7(3), 5-25.
- พระมหาหรรษา (ธมฺมหาโส). (2557). แนวโน้มบทบาทพระสงฆ์กับการเมืองไทยในสองทศวรรษหน้า. ใน รายงานวิจัยโครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษาของศูนย์พุทธศาสนาศึกษา. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2535). พุทธศาสนากับประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- _____. (2538). จุดเปลี่ยนแห่งชีวิต. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- โกคิน พลกุล. (2529). ปัญหาและข้อคิดบางเรื่องจากรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- วชิรา นาวาศรีพร. (2560). ปัญหาการจำกัดสิทธิการใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งของผู้เป็น ภิกษุ สามเณร นักพรต และนักบวช. ใน วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายมหาชน. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.